

УДК 81'36 : [811.411.21+811.161.2]
ББК 81.2Араб-2 + 81.2Укр-2

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФУТУРАЛЬНИХ ВИДО-ЧАСОВИХ ФОРМ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АРАБСЬКОЇ МОВ

ЛИХОШЕРСТОВА М.Ю.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджується проблема сприйняття майбутнього часу носіями різноструктурних мов і засоби його вираження. Обрано семантичний інваріант для виявлення особливостей функціонування футуральних вищо-часових дієслівних форм в українській і арабській мовах. Особливу увагу приділено встановленню аломорфних й ізоморфних засобів вираження вищо-часових форм у зіставлюваних мовах.

Ключові слова: майбутній час, футуральні вищо-часові форми дієслова, семантичний інваріант, різноструктурні мови.

The article outlines the problem of perception of the future tense in languages with different structure. A single semantic invariant has been chosen for identifying peculiarities of verbal forms functioning that denote future time in the Arabic and Ukrainian languages. A special attention has been paid to finding out the allomorphic and isomorphic features of the functioning of verbal forms in unrelated languages.

Key words: future tense, future aspectual-temporal forms of verbs, semantic invariant, languages with different structure.

Час постає у свідомості людини та її мовленнєвій діяльності як сукупність трьох абсолютних часів: теперішнього, минулого і майбутнього. Майбутнє як характеристика реальних потенцій розвитку також має абсолютне значення, яким називають не просто те, чого ще немає, а те, що ми сподіваємося побачити здійсненим [11, с. 80]. Майбутнє “пов’язане з однією із найцінніших властивостей особистості й людських колективів – із властивістю активності” [1, с. 68]. Своєрідність, якою відрізняється майбутній час у концептуальній картині світу, виявляється, передусім, у семантиці (мовній і комунікативній) мовних засобів, що його позначають [12, с. 65].

Загалом проблема вивчення категорії часу і засобів її вираження в мовознавстві не є новою, проте комплексних і системних зіставних досліджень цього поняття в мовах, віддалених і генетичною спорідненістю, і культурно-ареальною, все ще бракує. Зокрема, в українському філологічному сходознавстві майже не представлені функціональні дослідження, які б розкривали специфіку тих чи інших мовних засобів під часу комунікації, окрім поодиноких праць (Вихованець І.Р., Панченко К.Ю., Піддубська І.В. [3; 7; 8]). Відтак, пропонується стаття є актуальною, яка окрім теоретичного значення має ще і прикладний характер для міжкультурного спілкування носіїв української і арабської мов.

Мета розвідки – представити функціональну характеристику футуральних вищо-часових форм в українській та арабській мовах.

Завдання статті:

– обрати семантичний інваріант майбутнього часу як *tertum comparationis*;

– виявити аломорфні й ізоморфні засоби вираження вищо-часових форм у зіставлюваних мовах.

Для зіставного аналізу вираження майбутнього часу в українській і арабській мовах обрано семантичний інваріант, що лежить в основі майбутнього часу в обох мовах. Універсальна мовна категорія майбутнього має широкі семантичні межі й цілу низку додаткових значень. До них можемо зарахувати модальні значення (бажання, спонукання, необхідність, обов’язковість тощо), обмеження і дроблення часового відрізка (поняття “близького майбутнього”, “віддаленого

майбутнього”) і т. д. Ці додаткові значення перебувають у відношенні підпорядкованості основному категорійному значенню. Вони можуть “згасати” або посилюватися залежно від основного категорійного значення [11, с. 81]. Варто також згадати й про меншу деталізацію майбутнього часу з точки зору тривалості дії порівняно з минулим [12, с. 66]. Ознакою належності для цієї семантичної категорії є поняття віднесеності до майбутнього, проекція в майбутнє, прогнозування на відрізок часу, що лежить далі моменту мовлення [11, с. 82].

В українській мові система вищо-часових форм представлена синтетичною й аналітичною дієслівними формами майбутнього доконаного виду (далі – ДВ) (теперішньо-майбутнього) і майбутнього недоконаного виду (далі – НВ) (синтетичного й аналітичного).

Форми майбутнього часу ДВ позначають одиничні, зрідка повторювані дії, які відбудуться або відбуватимуться після моменту мовлення. Основними ж функціями форм майбутнього доконаного є:

1) конкретно-фактична дія: – *Не будете мати зі мною клопоту. А родити на весну під у Карпати. Все вже домовлено, маю адресу [...]* (Оксана Забужко, Музей покинутих секретів);

2) узагальнено-фактична дія: *На охочого робочого діло найдеться; Гірке життя п'яним медом не підсолодиш* (Прислів'я та приказки);

3) потенційна дія: – *Вони викрали її! Тільки ти, чужинне, тільки ти зможеш її наздогнати, якщо твої поганські боги допоможуть тобі в цьому [...]* *Ти ще встигнеш, ти ще встигнеш, чужинне! [...]* (Юрій Андрухович, Перверзія);

4) позачасова дія: *Що ранком не зробиш, то вечором не згониш* (Прислів'я та приказки); *Що в молодості навчишся, то на старість як знайдеш* (Прислів'я та приказки);

5) одинична дія: *Мусила бути мрія – потаємна хлоп'яцька, сирітська – про брата, конче старшого, який прийде з фронту, накладе всім кривдникам духопеліків, оборонить і захистить: мрія й захистила!* (Оксана Забужко, Музей покинутих секретів);

6) раптова дія: *Зараз хтось вимкне рубильника – і настане тьма, з якої я вже не видерусь: так і лишуся тут, у повній Вадимовій владі [...]* (Оксана Забужко, Музей покинутих секретів);

7) повторювана, тривала дія: *Ти повернешся скоро туди, до себе, в Україну, знову опинишся коло друзів і коханок, так, і будеш мати багато всього, і [...]* (Юрій Андрухович, Перверзія).

Сам факт існування форми доконаного виду вказує на темпорально-аспектуальні взаємовідношення. При цьому також типовим для них є “вираження модальних значень (не)можливості, (не)здатності у нерозчленованій перспективі теперішньо-майбутнього у формі другої особи однини в контекстах без особового займенника із заперечною часткою або питальним словом” [7, с. 10], наприклад: [...]

беру інтерв'ю в Олени Довганівни, ну супер, що ж тут скажеш, просто тобі спіритичний сеанс, як сто років тому, коли телебачення не було – теж всякі примурки тоді інтерв'ю з небіжчиками були влаштовували [...] (Оксана Забужко, Музей покинутих секретів).

Основною функцією **майбутнього часу НВ** (як синтетичної, так і аналітичної) є позначення реальної для мовця дії, але не результативної (тут простежується взаємозв'язок із категорією аспектуальності), яка відбуватиметься після моменту мовлення. Складена (аналітична) форма майбутнього недоконаного виду утворюються за допомогою допоміжного дієслова *бути* та інфінітива основного дієслова. “Аналітична форма майбутнього часу недоконаного виду є невід'ємним елементом часової парадигми дієслова, тобто є таким же складником системи часових форм, як і синтетично виражені форми теперішнього і минулого часу. Її треба вважати цілісною часовою формою, а не поєднанням форм” [10, с. 373]. Як й інші форми майбутнього часу недоконаного виду форма *буде* позначає неграничні тривалі й повторювані дії у майбутньому [7, с. 10].

Форма **майбутнього недоконаного** може функціонувати з такими значеннями [8, с. 26]:

1) узагальнено-фактична дія: “*Що там робитимеш серед своїх румунів?*” (Юрій Андрухович, Перверзія); *Будеш глядіти їх (дітей) у нашому замку родовому, нами ж попередньо розвалену [...]* *Га?* (Ірена Карпа, Фройд би плакав); *Добро ніколи не буде посилатися на Зло, утверджуючи свою правоту. А ось Зло, намагаючись виправдати себе, обов'язково зішлется на те чи інші Добро, яке буде наслідком нібито тимчасово заподіяного Зла* (Марія Матіос, Армагедон уже відбувся);

2) конкретно-процесна (тривала) дія: *...і ще цілих десять або дванадцять хвилин поверх чужих голів буду дивитися на твоє личко, моя маленька, моя відважна дитинко, – ось така нам випала музика, і нічого тут не вдієш [...]* (Оксана Забужко, Музей покинутих секретів);

3) потенційна дія: *Архетипи, символи, приховані послання – це все його парафія. Якове, твою симфонію будуть досліджувати музикознавці. Вони будуть шукати зв'язки, алюзії, ключі до розуміння того, що ж відбувалося дві тисячі дванадцятого у Львові* (Любка Дереш, Голова Якова);

4) повторювана дія: – *Ага, і про вас потім гуцули будуть складати легенди, яке про Прут і Говерлу! – підсумував Во, але Секлета вже безповоротно надулася, б Марла встигла назвати її графоманкою* (Ірена Карпа, Фройд б плакав).

Вираження синтетичними й аналітичними формами недоконаного виду тривалих або повторюваних дій вказує на темпорально-аспектуальні взаємовідношення. Також варто наголосити на нерівнозначності модальних значень аналітичної і синтетичної форм. Диференціація майбутнього недоконаного не тільки увиразнює мовлення, урізноманітнює його, а й несе певне стилістичне експресивно-сміслові навантаження [8, с. 27]. Аналітичній формі майбутнього часу недоконаного виду властивий ширший спектр модальних і прагматичних функцій, ніж синтетичній формі майбутнього часу недоконаного виду. Одним із основних відтінків значення аналітичного майбутнього є обов'язковість виконання дії у майбутньому. Хоча “обидві форми – аналітична і синтетичні – розрізняються своєю продуктивністю, але вони цілком рівнозначні щодо передаваної ними часової семантики абстрактного майбутнього часу” [2, с. 95]. На відміну від синтетичної форми, серед відповідників аналітичної форми більшу питому вагу мають інфінітивні конструкції з модальними дієсловами [7, с. 10]. З погляду мовця майбутня дія і стан вважаються реальними, а якщо розглядати майбутню дію, стан поза сферою мовця, стосовно об'єктивної дійсності, то вони є ірреальними, а отже, можуть відбуватися і можуть не відбуватися. Отже, форма майбутнього часу поєднує у собі семи ‘реальності’ й ‘ірреальності’ [3, с. 43].

“Ірреальні дії, пов'язані з оцінкою ситуації, у якій вони відбуваються, передають побажання, наказ, вказують на сумнів мовця щодо їх виконання тощо” [3, с. 43], як наприклад, вислів *“ти будеш це робити, я так сказав”*, в якому виражається наказ і простежуються темпорально-модальні взаємовідношення.

Так, дієслова майбутнього часу НВ можуть називати майбутню дію з відтінком категоричного наміру, рішучості, готовності / небажання виконати дію; майбутню дію з відтінком повинності; дію, що передає значення погрози. Дієслова майбутнього доконаного позначають майбутню дію з відтінком небажання її здійснити; модальність умови; модальність уяви; майбутню дію з відтінком готовності її виконати; модальність категоричності твердження, впевненості; модальність погрози, попередження та модальність можливості / неможливості.

Хоча в більшості мов форми майбутнього часу генетично є або формами презенса (що притаманно арабській мові), або сполученням інфінітива з модальними дієсловами [8, с. 29–30], майбутній час української мови має свою систему і виражений формами дієслова майбутнього часу доконаного і недоконаного виду.

В **арабській мові** прямі граматичні засоби вираження семантики майбутнього часу представлені трьома формами:

- простий майбутній – *سَوْفَ يَفْعَلُ – سَيَفْعَلُ*;
- майбутній перфектний – *(سَدَّ) يَكُونُ فَعَلًا / قَدْ فَعَلَ*;
- майбутній тривалий – *يَكُونُ يَفْعَلُ*.

Простий майбутній час передається за допомогою форм *سَوْفَ يَفْعَلُ* та *سَيَفْعَلُ*. Вживання стягнутої частки *سَ* і роздільної *سَوْفَ* (за іншою термінологією – префікси [9, с. 274]) перед формою теперішньо-майбутнього часу обмежує значення лише майбутнім [5, с. 305]. Наприклад: *سنفتتح محلاً لشراء و بيع ابتسامات المسؤولين و المشاهير (طالب الرفاعي، سرقات صغيرة)؛ سنذهب مساءً لاختيار البرواز (طالب الرفاعي، سرقات صغيرة).*

На думку арабських граматистів [9, с. 274; 16, р. 399–400], дія, виражена типом **سَوْفَ** **يَفْعَلُ**, стосується більш віддаленого майбутнього, тоді як **سَ** вживається для позначення термінової дії. Проте така інтерпретація функціонування **سَوْفَ** та **سَ** не знаходить підтвердження у фактах сучасної арабської мови. Обидва типи утворення майбутнього часу постають як варіанти однієї і тієї ж форми. У сучасній арабській мові близьке майбутнє реалізується завдяки вживанню лексичних конкретизаторів, як приклад, прислівників типу **حَالًا فِي الْحَالِ** ‘відразу, негайно’, **تَوًّا / لِلتَّوِّ** ‘терміново, негайно’, які наче з’єднують сфери теперішнього і майбутнього, вказуючи на найближчий час дії. Самостійно частки (префікси за [4, с. 120]) не мають жодного значення. У випадку вживання стягненої частки **سَ** і роздільної **سَوْفَ** із дієсловами саме прислівники із семантикою майбутнього часу визначають особливості близького чи віддаленого майбутнього.

Більш того, існує думка [17, р. 120–121], що стягнена частка **سَ** виконує функцію інформування, тоді як частка **سَوْفَ** – ствердження. Водночас відбувається взаємодія категорій темпоральності й модальності, адже, по-перше, частка **سَ** в поєднанні з дієсловом виражає майбутній час, а, по-друге, містить ознаки модальності: прогнозування і наміру. Аналіз функціонування часток **سَوْفَ** та **سَ** показує, що функціональне навантаження стягненої частки **سَ** набагато більше, порівняно з часткою **سَوْفَ**.

На відміну від форми теперішньо-майбутнього часу, що іноді виражає майбутню дію, пов’язану з теперішнім, форма майбутнього часу повністю відокремлена від теперішнього часу. Більша увага приділяється самій майбутній дії, а не результату, як у теперішньо-майбутньому часі [4, с. 120; 6, с. 182]. Наприклад:

أنت ستقرأ هذا الكتاب عندما يكون ذلك من نصيبك... (بلال فضل، ست الحاجة مصر).

Ця дієслівна форма є суто часовою формою майбутнього часу, що не вказує на характер протікання дії, а отже, не виражає видову ознаку.

Майбутній перфектний час (майбутній попередній [6, с. 573]) передається аналітичною конструкцією **(سَ) يَكُونُ فَعَلٌ / قَدْ فَعَلَ** і вживається на позначення дії, що завершиться в майбутньому раніше початку іншої майбутньої дії [4, с. 343; 6, с. 573], а також дії, наслідки якої сприяють здійсненню іншої майбутньої дії [15, с. 314]. Уживається дуже рідко. Оскільки ця форма позначає наявний у майбутньому результат уже існуючої дії, її можна розглядати як перфектну форму майбутнього часу [13, с. 17], наприклад:

في الانتخابات القادمة أكون قد أكملت 26 عاما في الرئاسة، والعمر سيكون 71 عاما، والعمر في فترة الحكم وخصوصا في حكم الإنقاذ السنة (فيه) ليست بسنة، فحجم التحديات والمشكلات التي واجهناها كبيرة (الحياة – Al Hayat).

При вживанні без співвіднесеності з іншими майбутніми діями ця конструкція позначає майбутню дію з відтінком можливості, здогадки [6, с. 573; 14, с. 295]. Наприклад:

من بين مجموعة التقت في ندوة أو مؤتمر يكون قد انعقد للتداول حول سوء الأوضاع العامة في البلد..

(الحياة – Al Hayat).

Крім того, в арабській літературній мові існує рідкісна аналітична конструкція **يَكُونُ يَفْعَلُ**, що виражає **майбутній тривалий час**:

لذلك يجب أن يعمل هذا المجلس على وضع التشريعات والقوانين التي تدفع بالحياة السياسية نحو الأفضل ويجب أن يكون الأداء يرتقي إلى الطموح الذي ينتظره الشعب منه ونتمنى لهذا المجلس التوفيق والنجاح في مهمته (الشرق الأوسط – Asharq Al-Awsat).

При зіставному аналізі футуральних видно-часових дієслівних форм можемо констатувати їхню істотну аломорфність, існування функціональної, інвентарної і частотної відмінності. Трьом згаданим вище формам арабської мови відповідають дві диференційовані форми в українській (майбутнє синтетичне для дієслів ДВ і майбутнє аналітичне для дієслів НВ у формі інфінітива у сполученні з особовою формою дієслова *бути*).

При цьому доміантними є форми простого майбутнього часу. Винятково часовою в арабській мові є форма простого майбутнього. Майбутній же перфектний (минулий у майбутньому [13, с. 18]) і майбутній тривалий вказують на завершеність і тривалість дії, а отже, простежуються темпорально-аспектуальні взаємовідношення.

Майбутня дія зрідка може бути представлена в дуративному стані, адже форма майбутнього часу не виражає час досвіду [11, с. 95]. Саме тому в українській мові немає такої детальної стратифікації майбутнього часу, яка існує в теперішньому і минулому часах. Важливою специфікою також є видове маркування форм майбутнього часу української мови. Натомість значна кількість форм на позначення майбутньої дії в арабській мові свідчить про істотні відмінності у способах категоризації екстралінгвальної дійсності представниками арабського етносу. Насамперед, це стосується поділу на відтінки часу: простий майбутній, майбутній перфектний, майбутній тривалий. Хоча важливо наголосити, що аналітичні форми є менш вживаними. Найбільш уживаною функціонально навантаженою вважається дієслівна форма простого майбутнього часу.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні взаємодії видо-часових форм майбутнього часу із мовним середовищем, впливом лексичного і синтаксичного рівнів на функціонування згаданих форм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскин Я.Ф. Категория будущего и принципы ее воплощения в искусстве / Я.Ф. Аскин // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л. : Наука, 1974. – С. 64– 73.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І.Р. Синтаксичні ознаки грамеми майбутнього часу / І.Р. Вихованець // Українська мова. Теорія і практика. – К. : НМК ВО, 1993. – С. 41– 44.
4. Ибрагимов И.Д. Интенсивный курс арабского языка : в 3 ч. / Ибрагим Джавпарович Ибрагимов. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2006. – Ч. 1. – 412 с.
5. Ибрагимов И.Д. Интенсивный курс арабского языка : в 3 ч. / Ибрагим Джавпарович Ибрагимов. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2006. – Ч. 2. – 413 с.
6. Ковалев А.А. Учебник арабского языка / А.А. Ковалев, Г.Ш. Шарбатов. – [4-е изд.]. – М. : “Восточная литература” РАН, 2004 – 752 с.
7. Панченко К.Ю. Функціонально-семантична поле футуральності в німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Катерина Юріївна Панченко. – Львів, 2011. – 18 с.
8. Піддубська І.В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Піддубська Інна Валентинівна; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2000. – 185 с.
9. Субх А. Арабська мова: Граматика, морфологія, синтаксис / А. Субх, М. Субх. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 337 с.
10. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 582 с.
11. Тарасова Е.В. Языковое поле как единица дидактической типологии : учеб. пос. [для студ. IV–V курсов ф-та ин. языков (английское отделение)] / Е.В. Тарасова. – Харьков : ХГУ, 1991. – 111 с.
12. Тарасова Е.В. Время и темпоральность / Е.В. Тарасова. – Харьков : Основа, 1992. – 136 с.
13. Храковский В.С. Видовременные отношения в системе личных форм глагола в арабском языке : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / В.С. Храковский. – Ленинград : Б.и., 1961. – 18 с.

14. Чернов П.В. Справочник по грамматике арабского языка / [под науч. ред. В.С. Морозовой]. – М. : Издательская фирма “Восточная литература” РАН, 1995. – 473 с.
15. Шарбатов Г.Ш. Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки / Г.Ш. Шарбатов // Языки Азии и Африки, IV. – Кн. 1. – М. : Наука, 1991. – С. 250–330.
16. Emad Al-Saidat. Future markers in modern standard Arabic and Jordanian Arabic: A contrastive Study / Emad Al-Saidat, Islam Al-Monami // European journal of social sciences. – 2010. – Vol. 12, n. 3. – P. 397–408.
17. Maher B. Structure and function of the Arabic Verb / Bahloul Maher. – London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2008. – 228 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Андрухович Ю. Перверзія / Юрій Ігорович Андрухович. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 288 с.
19. Дереш Л. Голова Якова: Алхімічна комедія / Любка Дереш. – Х. : “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2012. – 240 с.
20. Забужко О. Музей покинутих секретів : [роман] / Оксана Забужко. – [2-е вид., доп.]. – К. : Факт, 2009. – 832 с.
21. Карпа І. Фройд би плакав / Ірена Карпа. – Х. : Фолио, 2004. – 378 с.
22. Матіос М. Армагедон уже відбувся : [повість] / Марія Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2011. – 112 с.
23. Прислів'я та приказки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://traditions.org.ua/usnapanarodna-tvorchist/pryslivia-ta-trykazky>
24. Al Hayat – الحياة (офіційний Інтернет-портал газети “Аль-Хаят”) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://alhayat.com>
25. Asharq Al-Awsat – الشرق الاوسط (офіційний Інтернет-портал арабської міжнародної газети “Аш-Шарк Аль-Авсаг”) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aawsat.com>
بلال فضل. ست الحاجة مصر. الطبعة الاولى. — دار الشروق، ٢٠١٢. — ١٦٤ ص.
طالب الرفاعي. سرقات صغيرة. الطبعة الاولى. — دار الشروق، ٢٠١١. — ١٢٠ ص.

Дата надходження до редакції 05.06.2015